

УДК 338.48(477.87)

*Яна Чіжмодій,
магістрант I курсу
факультету туризму та міжнародних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАКАРПАТТЯ: СТАН ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ

У статті здійснено спробу проаналізувати сучасний стан розвитку туристичного потенціалу Закарпатської області та окреслити шляхи підвищення його рівня. Обґрунтовано, що через відновлення та поліпшення якості компонентів туристичного продукту, правильне використання природних ресурсів, підвищення конкурентоспроможності на регіональному та міжнародному ринках можна досягти соціально-економічного росту регіону.

***Ключові слова:** туризм, розвиток туристичного потенціалу регіону, Закарпатська область.*

The article attempts to analyze the current state of development of the tourist potential of the Transcarpathian region and to outline ways to increase its level. It is substantiated that through the restoration and improvement of the quality of the components of the tourist product, the proper use of natural resources, increasing competitiveness in the regional and international markets, it is possible to achieve socio-economic growth of the region.

***Key words:** tourism, development of tourist potential of the region, Transcarpathian region.*

Постановка проблеми та актуальність теми дослідження. Ми живемо в період, коли туризм - явище, пов'язане з багатьма позитивними змінами не лише в рамках однієї країни, а й інших держав світу. Туризм є важливим фактором пізнання інших соціальних груп, він впливає на стан економіки, зокрема через створення робочих місць, зростання показників ВВП. Слід зазначити, що для того, щоб цей вид діяльності надав імпульс розвитку багатьох інших напрямів, важливо систематично підтримувати та забезпечувати його позитивну динаміку за допомогою відповідних інструментів туристичної політики.

За даними Всесвітньої туристичної організації UNWTO, у сфері туризму зайнято понад 100 мільйонів людей, на неї припадає близько 25-30% усіх світових послуг [1].

Мета дослідження - визначити сильні та слабкі сторони Закарпатської області щодо наявності ресурсів туристичного характеру та окреслити шляхи поліпшення досліджуваного потенціалу регіону.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення зростаючої ролі туризму у контексті соціально-економічних умов функціонування Закарпатської області вимагає вирішення низки конкретних завдань, серед яких першочерговими є:

оцінка ресурсної забезпеченості і туристичних можливостей регіону, виявлення унікальних об'єктів туристського інтересу, визначення напрямів розвитку ресурсної бази для досягнення бажаного результату, тобто завдань, які пов'язані з управлінням туристичними ресурсами [2].

Щоб перейти до основних засад, пов'язаних з методами розвитку туризму, слід передусім дати характеристику території Закарпаття. Закарпатська область є однією з наймолодших областей України, яку утворено в січні 1946 року. Вона розташована на крайньому південному заході України, тут знаходиться географічний центр Європи. Вигідне геополітичне розташування на перетині міжнародних транспортних, торговельних, економічних, культурних шляхів сприяє розвитку і подальшому поглибленню всебічного міждержавного співробітництва, відводить важливу роль регіону в інтеграції України в європейські структури [2].

Що стосується винятково туристичної характеристики, то Закарпаття є одним із найбільш цікавих місць, які туристи можуть відвідати в Україні. Рекреаційний потенціал, мальовничі ландшафти, цікаві історично-культурні пам'ятки, особливе географічне розташування на перехресті п'яти країн: України, Румунії, Словаччини, Польщі та Угорщини, поєднання різних культур та особливостей створюють усі передумови для того, щоб туризм у цьому регіоні був на належному рівні, приваблював дедалі більше туристів. Сусідство з чотирма країнами Центрально-Східної Європи вказує на доступність регіону, що дозволяє туристам із заходу, сходу, півночі та півдня приїжджати на Закарпаття [3].

До того ж тут розвинені різні види туризму, найпоширенішими з них є: сільський туризм, туризм вихідного дня, пішохідний, гірськолижний, рекреаційний, екологічний та інші. Потенційний сільський туризм є одним з найважливіших для Закарпаття, оскільки є більш доступним для туристів та водночас розкриває культурний аспект області через різноманітні звичаї та традиції, характерні тільки для території Закарпаття [3].

Природно-ресурсний потенціал

Близько 80 відсотків території краю займають гори, утворюючи з південного заходу на південний схід Верховинський Вододільний хребет, Горгони, Свидовець, Черногора, Полонинський хребет, Рахівський масив, Вулканічні Карпати. Черногорський хребет включає в себе гору Говерлу висотою до 2061 м, яка є найвищою точкою області і України. Закарпаття з іншими регіонами з'єднують Яблунецький, Вишківський, Ужоцький, Верецький та Воловецький перевали висотою від 931 до 1014 метрів над рівнем моря [4].

Закарпатська область розміщена в найбільш зволоженому регіоні республіки та вкрита густою мережею річкових систем. Територія є водозбірним басейном р.Тиса - притоки р. Дунай. Річок та їхніх приток, що формуються по долинах і ущелинах гір, на Закарпатті понад 9 тисяч. Найбільшими є Тересва, Тересля, Боржава, Латориця і Уж. Дві останні впадають у р. Бодрог уже на території Словаччини, яка в подальшому впадає в

р.Тиса. Водний режим річок є дуже змінним. Він залежить від погоднокліматичних умов і тісно пов'язаний зі станом лісів Українських Карпат [2].

Озер у Закарпатті мало. Більшість з них - озера гірського типу. Синевирське озеро – найбільше на Закарпатті, займає площу близько 7 га та сягає глибини 15-16 м. Воно знаходиться на висоті 989 метрів над рівнем моря і вважається досить популярним туристичним природним об'єктом [2].

Ліси, які є найбільшим багатством краю, займають понад 50 відсотків його території, вони різноманітні за породним складом залежно від вертикальної поясності [4].

Закарпатська область також багата на мінеральні води, які є основою для розвитку лікувально-оздоровчого туризму. Налічується близько 50 родовищ мінеральної води, 38 з яких мають промислове значення. Особливою популярністю користуються термальні води з температурою від + 18 до + 80 ° С. До центрів термальних купалень належать Берегово, Косино і Велятино, а міста Мукачево і село Довге відомі своїми цілющими водами [3].

Поєднання чистого повітря, краси природи та цілющих джерел створює чудові умови для того, щоб розвивати саме цей вид туризму. Якщо поліпшити інфраструктуру (заклади розміщення, харчування, санаторії та транспортну доступність), то є можливість залучати туристів до відпочинку не лише з усіх куточків України, а й з-за кордону.

Що стосується об'єктів природно-заповідного фонду територій Українських Карпат, то у відсотковому відношенні вони становлять майже 13%. Це втричі більший показник, ніж у середньому по Україні. Карпатський біосферний заповідник, природний заповідник „Горгани“, чотири національні природні парки: „Сколівські Бескиди“, „Карпатський“, „Ужанський“, „Синевир“ і „Вижницький“, а також шість регіональних ландшафтних парків, великі заказники і заповідні об'єкти інших категорій охоплюють ландшафт Українських Карпат. Екосистема Карпатського біосферного заповідника віднесена до найцінніших екосистем землі і входить до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО [5].

Як зазначає Н. В. Чир, Закарпатська область належить до числа областей України з найвищим ступенем заповідності. Основу ПЗФ Закарпатської області становлять поліфункціональні об'єкти вищої категорії заповідності. Однак за просторовим розподілом території та об'єкти ПЗФ недостатньою мірою відповідають критеріям місцевої репрезентативності, тому їх просторова структура потребує істотного поліпшення для ефективнішого функціонування й перспективного розвитку. Досягти цього можна шляхом впровадження науково обґрунтованого підбору складових заповідних елементів з подальшим їх оптимальним поєднанням у мережеву систему, дотримуючись засад сталого розвитку [6].

Культурно-історичні пам'ятки

Для розвитку туризму, особливо пізнавального, велике значення мають культурні пам'ятки. На Закарпатті на порівняно невеликій площі сконцентровано значну частину пам'яток історії, архітектури та культури.

Добре збереглися звичаї та обряди, оригінальний фольклор, художні промисли, що також підвищує туристичний інтерес і виступає значним рекреаційним ресурсом [7].

Так, станом на початок 2015 року у краї взято під охорону держави 1637 пам'яток, з яких: 494 – археологічні; 523 – історичні, 93 – монументального мистецтва, 302 – архітектури та містобудування, 41 – садово-паркового мистецтва, 175 – ландшафтні, 8 – науки і техніки [9].

Слід зазначити найголовніші з них, які користуються популярністю серед туристів та є найбільш відвідуваними. Це в першу чергу замки Закарпаття, їх налічується 10. Ужгородський, Мукачівський та Чинадіївський за своїм станом є придатними для проведення екскурсій. Інші сім - менш, але також можуть бути використані для туристично-екскурсійного обслуговування відпочиваючих [7].

Також перлиною пам'яток архітектури є дерев'яні церкви області, деякі з них внесено до списку об'єктів світової спадщини Юнеско, до прикладу, церкву Вознесіння Господнього у с. Ясіня, церкву святого Михайла у с. Ужок [10]. Але негативним є те, що більшість з них у неналежному стані, що в подальшому може спричинити їх руйнування і зникнення, що позначиться, безперечно, як на історико-культурній спадщині і на розвитку пізнавального туризму в області.

Отже, на основі результатів пошукових робіт, які проводили такі дослідники, як О. О. Бергхауер та Д. Д. Фодор, можна стверджувати, що найбільшою популярністю щодо розвитку саме культурного туризму користуються такі міста Закарпатської області, як Ужгород та Мукачево. Мова йде про Мукачівський замок, Ужгородський замок і Закарпатський музей народної архітектури та побуту. Хоча усі райони області володіють подібними об'єктами, але їх відвідуваність значно відстає від обороту атракціонів двох названих міст [8].

Інфраструктура

Туристична інфраструктура є фактором, який дозволяє учасникам туризму користуватися різними видами послуг. По-перше, сюди належать основні послуги, які включають розміщення та харчування, транспорт, послуги туристичних агентств. По-друге - фінансові послуги, послуги з обміну валюти, продаж сувенірів та предметів, які пов'язані з туризмом.

Однією зі складових інфраструктури є автомобільне та залізничне сполучення. За даними Державної служби статистики у Закарпатській області її територією проходять 2 автодороги державного значення, зокрема магістральна Київ–Чоп довжиною 132,9 км і регіональна Мукачево–Рогатин завдовжки 207,5 км, та міжнародний транспортний коридор №5 (Критський)–Ліссабон–Трієста–Любляна–Будапешт–Київ–Волгоград [12].

До важливих об'єктів інфраструктури належать заклади громадського харчування, проживання, санаторії, курорти, пансіонати, туристичні підприємства, бази відпочинку тощо. Станом на 2015 рік в області

zareestrovano 213 hoteliv ta analogichnih zasobiv rozmisnennya ta 55 spetsializovanih [3].

Z analizu dinamiki kilkosti hoteliv u Zakarpatskii oblasti, a takozh tendentsii zmin hotelnogo fondu mozhna zrobitи visnovok, sho pidpriemstva rozmisnennya e perspektivnoiu sferoio kapitalovkladenv, oskilki rozvivayutsya dostatnio shvidkimi tempami, zumovlyuchi rivniv zainyatosti trudovih resursiv u regioni ta stvorioiuchi materialnu bazu dlya rozvitku turizmu i rekreacii [10].

Suttevoo pokращуе turystichnu infrastrukturu i nayanivnist turystichno-informatsiynih centriv. Same pokращennya informatsiynogo zabezpechnennya sho do turystichnogo produktu regionu e odnim z pershochergovih i naimenш zatsratnih zakhodiv dlya aktivizacii v'iznogo mizhnarodnogo turizmu. Adzhe naivazhlivishoo problemoo e te, sho turystichno - rekreaciiynий potentsial regionu malovidomий zakordonnoomu spozhivachevi [11].

Slid zaznachiti i negativnu storonu suchasnogo stanu infrastrukturi teritorii, adzhe bilsha chastina ob'ektiv she ne vidishla vid standartiv Radianskoi Ukraini i ne vidpovidaе evropeiskomu rivniu [3].

Za slovami N.V. Chir, podalshий rozvitok turystichnoi infrastrukturi oblasti potrebuе pershochergovogo budivnitsva ta kapitalnogo remontu transportnih shlyahiv; zaluchennya investitsii v rekonstrukciu materialno-tekhnichnoi bazi nayanivnih zakladiv rozmisnennya ta harchuvannya; budivnitsva ob'ektiv sotsialnoi infrastrukturi; stvorennya informatsiynih centriv, yakі b nadavali informaciu pro turystichni marshruti ta ix infrastruktурne osnachennya. Kozhna iz skladovih turystichnoi infrastrukturi regionu potrebuе okremogo, kompleksnogo, sistemnogo pidkhodu sho do vdoskonalennya ta reformuvannya. Nagalnim e pitannya podolannya disproporcii v rozvitku turystichnoi infrastrukturi mizh girskimi ta rivninnimi rayonami oblasti, sho dastь mozhlivist chastkovo virishiti sotsialni problemi girskih teritorii [11].

Показники туристичної діяльності

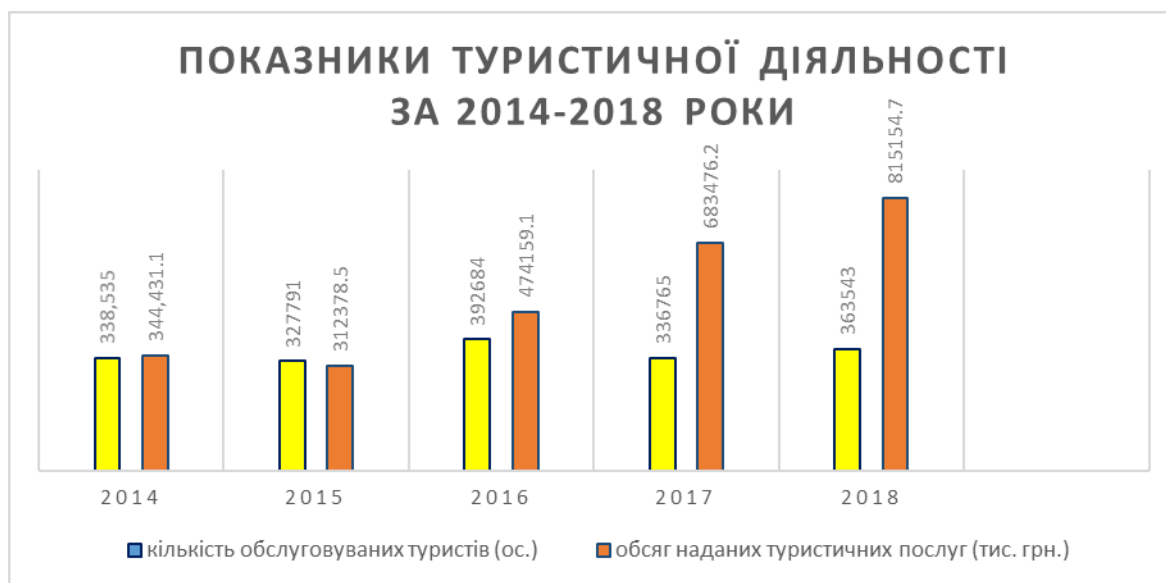

Рис.1. Показники туристичної діяльності за даними опитування суб'єктів туристичної діяльності [2].

Якщо аналізувати показники туристичної діяльності за даними опитування суб'єктів, які працюють у цій сфері, можна дійти висновку, що кількість туристів, які користувалася доступними в Закарпатській області послугами (розміщення, харчування та ін.) особливо не змінювалася протягом 2014-2018 рр. Проте обсяг наданих туристичних послуг помітно виріс, що свідчить про попит та розширення потреб мандрівників.

Щодо фінансових надходжень, то відвідувачі за вісім місяців 2019 р. поповнили місцеві бюджети на 5 млн 82 тис. грн. Це вдвічі більше, ніж за аналогічний період 2018 року.

SWOT-аналіз

SWOT-аналіз є інструментом дослідження, який використовується для оцінки поточної ситуації з різних точок зору. На основі опрацьованого матеріалу можна зробити висновок щодо сильних і слабких сторін, можливостей та загроз розвитку туризму Закарпатської області.

Сильні сторони:

- Вигідне геополітичне розташування;
- Сприятливі природні та кліматичні умови;
- Велика кількість об'єктів інфраструктури (особливо закладів розміщення та харчування);
- Наявний людський потенціал для розвитку туризму;
- Можливість реалізувати різні види туризму;
- Культурне та традиційне різноманіття.

Слабкі сторони:

- Недосконалість розвитку транспортної мережі;
- Відсутність інноваційних підходів до розвитку туристичного продукту;
- Інфраструктура, яка не відповідає європейським стандартам;
- Слабке просування туристичного продукту.

Можливості:

- Підтримка з боку держави щодо регіонального розвитку;
- Фінансова підтримка регіону з міжнародних фондів;
- Міжнародне співробітництво.

Загрози:

- Зростання конкуренції на ринку;
- Недостатня якість та розвиненість інфраструктури;
- Великі фінансові витрати.

Шляхи прискорення розвитку туризму в Закарпатській області

У 2015 р. було прийнято Програму розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2016 – 2020 роки (далі – програма).

Метою Програми є організація та проведення заходів, які сприятимуть розвитку туристичної галузі області, створенню сучасної інфраструктури туризму, конкурентоспроможного на національному та міжнародному ринках

туристичного продукту, підвищенню якості туристичних послуг, максимальному задоволенню туристичних потреб мешканців області та її гостей, залученню інвестицій, ефективному використанню природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалу, забезпеченню умов для повноцінного функціонування суб'єктів туристичної діяльності.

Серед основних завдань і заходів Програми: розвиток туристичної і транспортної інфраструктури області. Вони передбачають формування цілісної системи туристичних шляхів області із сучасною інфраструктурою. Узгодження планів ремонту та будівництва доріг, у тому числі велодоріжок області, з програмою розвитку туризму в частині розвитку туристичної інфраструктури. Це сприятиме підвищенню привабливості області як туристичного регіону, покращенню якості туристичних послуг, збільшенню туристичних потоків на територію області через покращення системи дорожнього сполучення.

Розвитку інфраструктуру сприятиме координація залучення інвестицій в туристичну індустрію, у тому числі для будівництва об'єктів придорожнього сервісу, а також колективних та індивідуальних засобів розміщення в районах і містах області.

Наступне важливе завдання - просування та популяризація туристичного продукту області. Воно включає такі заходи як:

- презентація області як туристичного регіону на національному та міжнародному рівні через участь у виставках, форумах, конференціях, круглих столах, семінарах тощо;
- інформування громадськості про досягнення та проблемні питання щодо розвитку туристичної галузі області в мережі Інтернет та ЗМІ;
- щорічний випуск інформаційних видань про туристично-рекреаційну індустрію області: „Закарпаття туристичне”, „Закарпатські села запрошують на відпочинок”, відеофільми тощо;
- розробку та виготовлення туристичної презентаційно-довідкової та сувенірної продукції з туристичним логотипом Закарпаття;
- організацію та проведення туристично-привабливих акцій, фестивалів, традиційних свят.

Просвітницька діяльність та науково-освітнє забезпечення розвитку туризму та діяльності курортів – ще один важливий напрям реалізації Програми. Він передбачає:

- формування сучасного ефективного конкурентоспроможного професійного управлінського, кадрового та педагогічного потенціалу. Запровадження системи підготовки кваліфікованих кадрів для туристично-рекреаційної сфери, зокрема гідів-перекладачів, екскурсоловів, інструкторів із видів спортивного туризму, провідників тощо;
- обмін кращими практиками туристичної діяльності під час проведення науково-практичних конференцій, семінарів, засідань за круглим

столом. Організація та проведення інформаційних турів до інших регіонів та країн із метою обміну досвідом;

- розроблення науково-обґрунтованих концепцій та програм регіонального розвитку перспективних туристично-рекреаційних територій. Підготовка, розгляд та погодження клопотань про оголошення природних територій курортами державного та місцевого значень.

Важливими є і такі завдання, як формування ефективної моделі управління та координації туризму в області, активізація сталого розвитку туристичної сфери регіону.

Реалізація Програми мала б здійснюватися за рахунок коштів та в межах видатків обласного бюджету, передбачених на розвиток туризму та курортів, суб'єктів підприємництва всіх форм власності, громадських та неприбуткових організацій, міжнародної технічної допомоги і грантів, інвестиційних коштів, інших джерел, не заборонених законодавством [13].

Закарпатська область повинна і надалі розвивати свої зв'язки та здійснювати реалізацію транскордонних проєктів у сфері туризму, адже досвід такий уже є, зокрема завдяки реалізації таких програм:

- "Велокраїна" (в рамках програми транскордонного співробітництва Румунія – Молдова – Україна);

- проєкт "Зелені Полонини – зелена магістраль для розвитку туризму та співпраці;

- проєкт "Управління транскордонними дистанціями в Закарпатській області та Саболч-Сатмар-Березькому регіоні";

- "Гостинний дім" - Програма розвитку транскордонного багатокультурного екоагротуризму: туризм, обмін культурними цінностями, економічний розвиток;

- проєкт "Міст через українсько-словацький кордон";

- проєкт Програми добросусідства Польща – Білорусь – Україна за фінансової підтримки ЄС "Створення передумов для розвитку туристичної інфраструктури прикордонних територій на базі замкових комплексів";

- Програма підтримки, підготовки та реалізації проєктів транскордонного співробітництва у сфері туризму Мукачева на 2011-2012 рр [13].

Висновки. Завдяки природним умовам та потенціалу розвитку інфраструктури Закарпатська область має можливість зайняти стратегічне становище в національній економіці з точки зору туризму. Загальна перебудова розвитку цієї сфери повинна здійснюватися на основі вироблених програм таким чином, щоб забезпечити оптимальне використання природних ресурсів та підвищувати рівень надання послуг.

Якщо порівнювати кількість туристів, які відвідують сусідню Словаччину, зокрема регіон Високі Татри, то там їх число в загальному досягає позначки у мільйон. На Закарпатті в середньому – 10000 мандрівників. Це свідчить про неповне використання ресурсів, які слід задіяти для того, щоб туризм розвивався на кращому рівні, адже, безумовно, потенціал області дуже високий.

Тому потрібно розробляти нові програми щодо розвитку туризму Закарпаття, співпрацювати з іноземними державами та організовувати спільні проекти, залучати інвестиції та отримувати підтримку з боку держави для забезпечення регіонального прогресу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. GÚČIK, M. Cestovný ruch – Politika a Ekonomía. Banská Bystrica: Dali BV. 2011, 186 s.
2. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021-2027 років. URL: http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2020/01/191228_rsr_2027.pdf
3. Сизоненко В.І., Миронов Ю.Б. Проблеми та перспективи розвитку туризму на Закарпатті // Електронний науковий вісник «Керівник.ІНФО». URL: <https://kerivnyk.info/2016/12/syzonenko.html>
4. Українські кластери. URL: <https://ucluster.org/universitet/klastery-ukraina/2005-study/zakarpattya-oblast/>
5. Лілія Петрова, Платон Третьак. Природно-заповідний фонд українських Карпат. URL : <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/73661/20-Petrova.pdf?sequence=1>
6. Чир Н. В. Актуальні питання дослідження природно-заповідного фонду Закарпатської області // Вісник Одеського національного університету. Серія : Географічні та геологічні науки. 2016. Т. 21, Вип. 1. С. 42-55.
7. Молнар О.С., Марченко О.І. Оцінка наявного туристично-рекреаційного потенціалу рекреаційних зон Закарпаття // Офіційний веб-сайт Берегівського інформаційного туристичного центру. URL: http://www.berehovotour.info/index.php?option=com_content&view=article&id=229 : 2009-01-31-09-00-00
8. Бергхауер О. О., Фодор Д. Д. Роль культурних цінностей у туризмі Закарпаття // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Теорія, практика та інновації розвитку туристичної та готельно-ресторанної індустрії». Умань: «Візаві». 2015. С. 14-17.
9. Комплексна програма збереження та використання пам'яток культурної спадщини Закарпатської області на 2016-2020 роки. (Затверджено рішенням Закарпатської обласної ради 22.12.2015 р. № 91) // Офіційний веб-сайт Управління культури Закарпатської обласної державної адміністрації. URL: <http://www.kultura.uz.ua>
10. Лендел М.А., Морохович В.С. Сучасний стан готельного господарства в Закарпатській області та прогнозування його розвитку // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Економіка» / редкол.: В.П. Мікловда (гол. ред.), В.І. Ярема , Н.Н.Пойда-Носик та інші. Ужгород : Говерла, 2018. Вип.1(51). С. 149-152.
11. Чир Н.В. Сучасний стан туристичної інфраструктури Закарпатської області для потреб рекреації // Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні та Польщі: матеріали восьмої

міжнародної науково-практичної конференції / за ред. Сауха І.В. Житомир : вид-во ЖФ КІБІТ, 2014. С. 162-165.

12. Державна служба статистики. Головне управління статистики у Закарпатській області. URL: https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/passport_of_transcarpathian_region_2018.pdf

13. Програма розвитку туризму і курортів у Закарпатській області . URL: <https://g.ocvita.com.ua/turizm/594/index.html>

14. Європейський простір. URL: <https://euprostit.org.ua/>

REFERENCES

1. GÚČIK, M. Cestovný ruch – Politika a Ekonomía. Banská Bystrica: Dali BB. 2011, 186 s [in Slovak].

2. Rehional'na stratehiya rozvytku Zakarpats'koyi oblasti na period 2021-2027 rokiv [Regional development strategy of Zakarpattia region for the period 2021-2027]. (n.d.). *dfrr.minregion.gov.ua*. Retrieved from http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2020/01/191228_rsr_2027.pdf [in Ukrainian].

3. Syzonenko, V.I., & Myronov, Yu.B (2016). Problemy ta perspektyvy rozvytku turyzmu na Zakarpatti [Problems and prospects of tourism development in Transcarpathia]. *Elektronnyy naukovyy visnyk «Kerivnyk.INFO» - Electronic scientific bulletin «Head.INFO»*. Retrieved from <https://kerivnyk.info/2016/12/syzonenko.html> [in Ukrainian].

4. Ukrayins'ki klasteri [Ukrainian clusters]. (n.d.). *ucluster.org*. Retrieved from <https://ucluster.org/universitet/klasteri-ukraina/2005-study/zakarpattya-oblast/> [in Ukrainian].

5. Petrova, L. & Tretyak, P. Pryrodno-zapovidnyy fond ukrayins'kykh Karpat [Nature Reserve Fund of the Ukrainian Carpathians]. (n.d.). *dspace.nbu.gov.ua*. Retrieved from <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/73661/20-Petrova.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

6. Chyr, N.V. (2016). Aktual'ni pytannya doslidzhennya pryrodno-zapovidnoho fondu Zakarpats'koyi oblast [Actual issues of research of the nature reserve fund of Zakarpattia region]. *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriy : Heohrafichni ta heolohichni nauky - Bulletin of Odessa National University. Series: Geographical and geological sciences, 1*, 42-55 [in Ukrainian].

7. Molnar, O.S. & Marchenko, O.I. Otsinka nayavnoho turystychno-rekreatsiynoho potentsialu rekreatsiynykh zon Zakarpattya [Assessment of the existing tourist and recreational potential of recreational areas of Transcarpathia]. *Ofitsiynyy veb-sayt Berehivs'koho informatsiynoho turystychnoho tsentru - Official web-site of Berehovo information tourist center*. (n.d.). Retrieved from http://www.berehovotour.info/index.php?option=com_content&view=article&id=229:2009-01-31-09-00-00 [in Ukrainian].

8. Berkhauer, O.O. & Fodor, D.D. (2015). Rol' kul'turnykh tsinnostey u turyzmi Zakarpattya [The role of cultural values in the tourism of Transcarpathia]. *Materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Teoriya, praktyka ta innovatsiyi rozvytku turystychnoyi ta hotel'no-restorannoyi industriyi» - Proceedings*

of the International Scientific and Practical Conference "Theory, Practice and Innovations in the Development of the Tourism and Hotel and Restaurant Industry". (pp. 14-17). Uman': «Vizavi» [in Ukrainian].

9. Kompleksna prohrama zberezhennya ta vykorystannya pamyatok kul'turnoyi spadshchyny Zakarpats'koyi oblasti na 2016-2020 roky. (Zatverdzheno rishennyam Zakarpats'koyi oblasnoyi rady 22.12.2015 r. № 91) [Comprehensive program for the preservation and use of cultural heritage of the Transcarpathian region for 2016-2020. (Approved by the decision of the Zakarpattia Regional Council on December 22, 2015 № 91)]. *Ofitsiynnyy veb-sayt Upravlinnya kul'tury Zakarpats'koyi oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi - Official website of the Department of Culture of the Zakarpattia Regional State Administration*. Retrieved from <http://www.kultura.uz.ua> [in Ukrainian].

10. Lendyel, M.A., & Morokhovych, V.S. (2018). Suchasnyy stan hotel'noho hospodarstva v Zakarpats'kiy oblasti ta prohnozuvannya yoho rozvytku [The current state of the hotel industry in the Transcarpathian region and forecasting its development]. V.P. Miklovda (Eds.). *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu: Seriya «Ekonomika» - Scientific Bulletin of Uzhgorod University: Series "Economics", 1(51)*, 149-152. Uzhhorod: Hoverla [in Ukrainian].

11. Chyr, N.V. (2014). Suchasnyy stan turystychnoyi infrastruktury Zakarpats'koyi oblasti dlya potreb rekreatsiyi [The current state of the tourist infrastructure of the Transcarpathian region for the needs of recreation]. I.V. Saukha (Eds.). *Aktual'ni problemy, suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku industriyi turyzmu v Ukrayini ta Pol'shchi: materialy vos'moyi mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi - Actual problems, current state and prospects of development of the tourism industry in Ukraine and Poland: materials of the eighth international scientific-practical conference*. (pp. 162-165). Zhytomyr : vyd-vo ZHF KIBIT [in Ukrainian].

12. Derzhavna sluzhba statystyky Holovne upravlinnya statystyky u Zakarpats'kiy oblasti [State Statistics Service Main Department of Statistics in Zakarpattia Oblast (Region)]. (n.d.). *carpathia.gov.ua*. Retrieved from https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/passport_of_transcarpathian_region_2018.pdf [in Ukrainian].

13. Prohrama rozvytku turyzmu i kurortiv u Zakarpats'kiy oblasti [Tourism and resorts development program in Zakarpattia region]. (n.d.). *g.ocvita.com.ua*. Retrieved from <https://g.ocvita.com.ua/turizm/594/index.html> [in Ukrainian].

14. Yevropeys'kyy prostir [European space]. (n.d.). *euprostitir.org.ua*. Retrieved from https://carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/passport_of_transcarpathian_region_2018.pdf [in Ukrainian].